

Bouwhistorische verkenning Schipperplein 2 – 5, Den Haag

culthis

Adviesbureau cultuurhistorie

Colofon

Titel: Bouwhistorische verkenning Schipperplein 2-5, Den Haag
Auteur: drs. Linda Driesen – van der Male

Datum: 28 november 2013
Kenmerk: 2013/ 6 / v2

Opdrachtgever: Stadsherstel Den Haag en omgeving N.V.

Contactgegevens

Organisatie Culthis
Contactpersoon Linda Driesen (Auteur rapport)
Mobielnummer 06 – 247 85 589
Adres Prinses Irenelaan 12
2252 GJ Voorschoten
Email Linda@culthis.nl

Contactgegevens opdrachtgever

Organisatie Stadsherstel Den Haag en omgeving N.V.
Contactpersoon dhr. B. Ferf Jentink
Telefoonnummer 070-324 85 35
Adres Jan van Nassaustraat 44
2596 BV Den Haag
Email Ferfjentink@stadshersteldenhaag.nl

Foto voorpagina: Gevelaanzicht oostgevel, bouwtekening 1908 (bouwarchief gemeente Den Haag, foto auteur). Inzet: Duinstraat, brandweerlieden poseren op de binnenplaats van de brandweerkazerne aan het Schipperplein, ca. 1910 (gemeentearchief Den Haag, identificatienr. 5.20926).

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Hoofdstuk 1 Status en beleid	6
1.1. Status gebouw	6
1.2. Status gebied	6
1.3. Aangrenzende monumenten	6
1.4. Archeologie	
Hoofdstuk 2 Bouwgeschiedenis	8
2.1. Locatie	8
2.2. Exterieur Gebouw	8
2.2.1. Exterieur bestaand	8
2.2.2. Veranderingen aan de gevels	11
2.3. Interieur gebouw	15
2.3.1. Eerste bouwlaag	16
2.3.2. Tweede bouwlaag	24
2.3.3. Derde bouwlaag	24
2.3.4. Zolderverdieping	26
Hoofdstuk 3 Conclusie, Waardering en advies	31
3.1. Conclusie	31
3.2. Waardering	31
3.2.1. Bouwmassa	32
3.2.2. Inpandige ruimtelijke structuur	32
3.2.3. Interieurafwerking	35
3.3. Advies	36
Bijlagen: Oorspronkelijke plattegronden	37
Geraadpleegde literatuur, archieven en websites	40

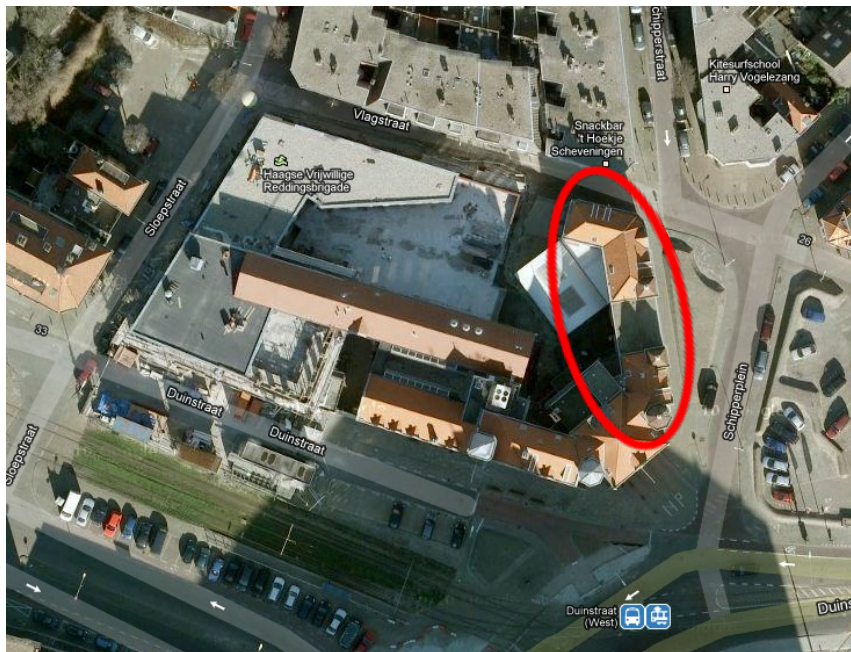
Voorwoord

De voormalige brandweerkazeme aan het Schipperplein 2 t/m 5 in Den Haag is enkele jaren geleden zijn functie verloren. Een aantal jaar is deze nog bewoond geweest in de vorm van anti-kraakbewoning. Inmiddels wordt deze gebruikt als opslag door een aannemer.

Stadsherstel Den Haag is voornemens het gebouw te kopen om het te transformeren naar appartementen. In dat kader heeft Culthis adviesbureau cultuurhistorie opdracht gekregen de bouwhistorische waarden van het gebouw in beeld te brengen. Dit rapport zal daarmee dienen als handvat voor de behoud van de cultuurhistorische waarden tijdens de planontwikkeling en transformatie.

Begrenzing onderzoeksgebied

De voormalige brandweerkazeme was geïntegreerd met een politiebureau. Het betreft een hoofdgebouw met twee flankerende torens, thans aangeduid als het 'poortgebouw', en twee vleugels respectievelijk aan de Duinstraat en het Schipperplein. Dit onderzoek behelst slechts de vleugel aan het Schipperplein en de toren ter rechterzijde van het poortgebouw (afbeelding 1). De overige delen zijn nog in gebruik door de politie en brandweer.

Afbeelding 1 luchtfoto van de het plangebied. De rode cirkel geeft de vleugel aan de het Schipperplein aan waarop dit rapport betrekking heeft (foto GoogleMaps).

HOOFDSTUK I Status en beleid

1.1. Status gebouw

Het gebouw is gewaardeerd met de status van rijksmonument en is geregistreerd onder monumentnummer 452748¹. De waardering die bij deze status hoort, is door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) als volgt omschreven: *Bouwblok architectuurhistorisch van belang als representatief voorbeeld van een gemeentelijk overheidsgebouw in overgangsarchitectuur waarbij motieven uit de neostijlen, de Art Nouveau en van H.P. Berlage toegepast zijn. Typologisch is het bouwblok van betekenis als zeldzaam en goed bewaard voorbeeld van een brandweerkazeme annex politiebureau. Het vertegenwoordigt tevens een ensemblewaarde op een stedenbouwkundig belangrijk kruispunt van de Duinstraat en het Schippersplein.* Het beleid van de RCE is gericht op herbestemming van monumenten die hun functie verliezen. Binnen het transformatieproces dient aandacht te worden besteed aan de aanwezige architectuur-, bouw-, cultuurhistorische en stedenbouwkundige waarden. Deze ontwikkeling wordt getoetst aan de redengevende omschrijving en het bestaande gebouw.

1.2. Status gebied

Naast deze objectbescherming ligt het Schipperplein ook binnen het gemeentelijk beschermd dorpsgezicht Scheveningen-Dorp. Dit gemeentelijke beschermde dorpsgezicht is in 2003 door de gemeente vastgesteld. Binnen de waarderende omschrijving van het beschermde gezicht heeft de gemeente meerdere deelgebieden benoemd met een eigen karakteristiek. Het Schipperplein valt binnen het gebied 'Keizerstraat en omgeving'². De waardering die bij dit deelgebied is gericht op de kleinschalige arbeiderswoningen die van oudsher in dit gebied stonden. Het grootste gedeelte van het gebied is gesaneerd in de jaren '20 tot '40 van de 20^e eeuw met uitzondering van de Maststraat, Sloepstraat, het zuidelijke deel van de Schipperstraat en Roerstraat. Deze nieuwe invulling maakt vanwege de typologie en de architectonische uitwerking. De waardering benadrukt de bebouwingkarakteristiek van de woningen in dit deelgebied. Alhoewel de voormalige brandweerkazeme geen arbeiderswoning is en deze daarmee afwijkt van de typologische waardering, past deze wel qua schaal binnen de bebouwingkarakteristiek van drielaagse bebouwing. De waarden van het beschermd dorpsgezicht zijn opgenomen in de bouwregels van het vigerend bestemmingplan.

1.3. Aangrenzende monumenten

Onder het Schipperplein, grenzend aan de voormalige brandweerkazeme ligt één van de, cultuurhistorisch gezien, meest zeldzame bunkers. Van dit type zijn er slechts 25 in Europa. Bij grondwerkzaamheden aan en rondom de voormalige brandweerkazeme moet rekening gehouden worden met deze bunker.

1.4. Archeologie

De Monumentenwet bepaalt dat bij bodemingrepen rekening moet worden gehouden met de aanwezige archeologische waarden in de bodem. De gemeente Den Haag heeft hiervoor beleid opgesteld ('Het heden ligt in het verleden', beleidsnota archeologie 2011-2020). Aan deze nota is een archeologische verwachtingskaart gekoppeld. De Duinstraat / Schipperplein heeft hierin, onder andere vanwege de ligging op de Jonge Duinen, de waardering 'Waarde archeologie – 2' meegekregen. Ongeveer 45% van het Haags grondgebied heeft deze waardering. Het betekent dat er een archeologische verwachting aanwezig is. Op het moment dat er bodemingrepen groter dan 50m² en dieper dan 50 cm onder het maaiveld worden uitgevoerd, is het noodzakelijk om door middel van een archeologisch vooronderzoek de risico's in kaart te brengen. Het vooronderzoek zal in beeld moeten brengen of er al dan niet behoudenswaardige archeologische resten in de bodem aanwezig zijn. Op basis van de uitkomsten van het rapport zal gekozen worden het gebied vrij te geven (geen onderzoek), een opgraving uit te voeren of begeleiding van het werk door een archeoloog voor te schrijven.

¹ De status betreft het gehele complex bestaande uit de adressen Schipperplein 2, Schipperplein 3,4,5 en Duinstraat 21 en 23.

² Gebied is omsloten door Wassenaarsestraat, Ankerstraat, Juriaan Kokstraat, Prins Willemstraat, Helmstraat, Doomstraat, Duinstraat en Jacob Pronkstraat. Informatie uit de Toelichting op het beschermd dorpsgezicht Scheveningen – dorp.

Tot aan het midden van de 20^e eeuw waren er maar drie beroepsbrandweerorganisaties in Nederland. Amsterdam had een beroepsbrandweer opgericht in 1874. Den Haag volgde dit voorbeeld in 1889 na een grote brand in het Kurhaus. Groningen kreeg, als derde stad in Nederland, pas in 1910 een beroepsbrandweer. Vele kleinere gemeenten probeerden met hun vrijwillige organisaties zo veel mogelijk het beeld van de professionele organisaties na te streven. Na 1920 veranderde dit beeld van een professionele organisatie. Dat was het gevolg van de invoering van allerlei sociale wetten, waardoor de arbeidstijd werd verkort. In Den Haag kwam een politiecommandant op het slimme idee om de politie te combineren met de brandweer. Het eenvoudige bluswerk kon ook door politieagenten worden uitgevoerd. Alleen voor de bevelvoering en het rijden en bedienen van het brandweermaterieel waren specialisten nodig. Zo geschiedde. De politiemannen die tijdens hun dienst in hun rusturen waren, werden bij brand opgeroepen om te blussen.

In 1940 ordonneerde de Duitse bezetter dat de brandweer geprofessionaliseerd moest worden. De vrijwillige brandweren en de politiebrandweer moesten verdwijnen. Toch zijn de organisaties vaak wel onder een veiligheidsnoemer blijven bestaan. De laatste gemeenten die deze vorm hanteerden, brachten pas in 1973 een scheiding in binnen de twee veiligheidsdiensten.

Afbeelding 2 Brandweerkazeme
Duinstraat, inspectie door de Duitse
bezetter, ca. 1942 (gemeentearchief
Den Haag identificatienummer 6.16106)

Afbeelding 3 Roerstraat, op de achtergrond de brandweerkazeme, gezien van de
Kotterstraat (r.) naar het Schipperplein ca. 1930 (gemeentearchief Den Haag,
identificatienummer 0.60510, fotograaf Berssenbrugge, H.)

HOOFDSTUK 2 Bouwgeschiedenis

2.1. Locatie

De kaartbeelden van de gemeente Den Haag en Scheveningen laten zien dat het gebied ten zuiden van Scheveningen dorp nog tot beging 20^e eeuw voornamelijk uit duin bestond. Het gebied behoorde toe aan de Groothertogin van Saxe-Weimar³. De havens zoals deze nu ten zuiden van het Schipperplein lagen waren destijds ook nog niet gerealiseerd. De binnenhaven was gelegen aan de Havenstraat te Scheveningen.

Op de kaart van 1890 (afb. 5) is een voortgang in de ontwikkeling zichtbaar. De Duinstraat en de Westduinweg zijn dan inmiddels aangelegd. Hierdoor ontstaat de nog herkenbare glooiende ronde vorm aan de zuidzijde van Scheveningen - dorp. Op deze kaart is ook zichtbaar dat in de Keizerstraat, het centrum van Scheveningen, zowel een brandweerpost als een politiebureau was gevestigd. Beide functies zaten op een eigen locatie binnen het dorp.

Het duurt nog tot in de 20^e eeuw voor het wijkje van de Vlagstraat, Maststraat en Sloepstraat wordt ingevuld met bebouwing. De kaart van ca. 1900 en de kaart van 1906 laten de geleidelijke groei van de buurt ten noorden van de Duinstraat zien. Langzaam ontstaat er een stratenstructuur en bebouwing in de vorm van arbeiderswoningen. Op het kaartbeeld van 1915 is dan voor de eerste keer ook het politiebureau en de brandweerkazerne aan het Schipperplein zichtbaar. Het staat dan nog relatief eenzaam aan de rand van Scheveningen, alhoewel de (eerste) Nieuwe Binnenhaven dan al wel is gerealiseerd. Het duurt nog tot in jaren '30 van de 20^e eeuw alvorens ook de Tweede Binnenhaven is gerealiseerd en de wijk rondom het Schipperplein compleet is bebouwd. Opvallend is dat het Lindoduin nog lange tijd als onebebouwd duin aanwezig is (afbeelding 8).

Eind 1941 besloot het Duitse opperbevel tot de aanleg van de Atlantikwall langs de Europese Westkust. De aanleg van deze verdedigingslinie vond in de jaren 1942-1945 plaats. Het doel was in geval van een tweefrontenoorlog de geallieerden aan de kust te verslaan. Bij de opzet van de Atlantikwall lag de nadruk aanvankelijk op strategisch belangrijke plaatsen (zoals havens en zeegaten). Ook Den Haag/Scheveningen werd, als kustplaats en bestuurlijk centrum, als potentieel interessant doelwit voor een invasie cq. "raid" gezien. Aan Den Haag/Scheveningen werd de op een na hoogste status verbonden ("Stützpunktgruppe"). Het geheel van verdedigingswerken, dat een groot deel van het Haagse en een klein deel van het Wassenaarse grondgebied besloeg, kreeg de benaming "Stützpunktgruppe Scheveningen" mee.

Onder het Schipperplein werd een telefoonschakelstation aangelegd. Het maakte onderdeel uit van een bataljonscommandopost op en in de omgeving van het Lindoduin.⁴

In de decennia daarna veranderde het gebied rondom het Schipperplein slechts mondjesmaat. De stedenbouwkundige setting en de inrichting is grotendeels gelijk gebleven aan de situatie van het begin van de 20^e eeuw. De uitbreiding van de bebouwing rondom het Schipperplein werd vooral gerealiseerd ten zuiden en ten oosten van de Duistraat en de Westduinweg.

2.2. Exterieur gebouw

2.2.1. Exterieur bestaand (afbeelding 9 t/m 15)

Het gebouw, waarin de brandweerkazerne annex politiebureau was gehuisvest, werd in 1908-1909 gebouwd naar ontwerp van A.A. Schadee gebouwd. Het werd ontworpen in een destijds gangbare bouwstijl, de Overgangsarchitectuur. Deze stijl markeert de overgang tussen de oude Neostijlen en de

³ Prinses Wilhelmina Maria Sophia Louisa (1824-1897), dochter van koning Willem II en koningin Anna Paulowna, sinds 1842 groothertogin van Saxe-Weimar-Eisenach door haar huwelijk met Karel Alexander Augustus Jan groothertog van Saxe-Weimar-Eisenach (1818-1901)

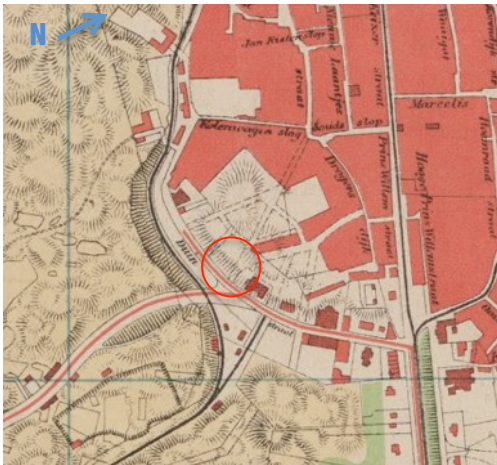
⁴ Omschrijving van de bunker behorende bij de redengevende omschrijving van het monument. Bron: gemeente Den Haag.

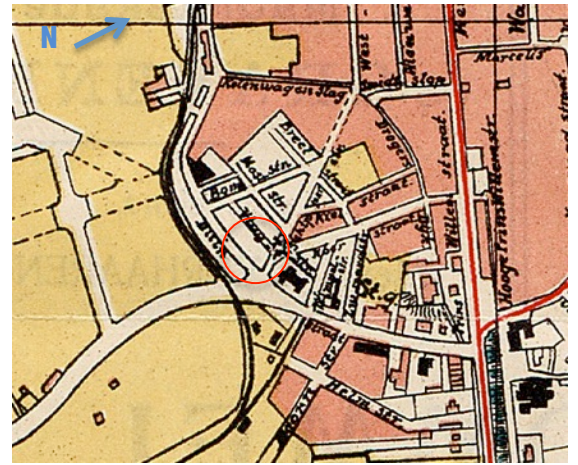
Afbeelding 5 Detail uit de toeristische kaart Den Haag en Scheveningen, ca. 1870 (Gemeentearchief Den Haag, nummer Z. Gr. 0028)

Afbeelding 4 Detail uit de kaart 'nieuw plan van 's Gravenhage, ca. 1890. De gele cirkels geven de positie aan van de brandweerkazerne (onderste) en het politiebureau. Rode cirkel is het plangebied (gemeentearchief Den Haag, nummer Z. gr. 0034)

Afbeelding 7 Detail van kaart s-Gravenhage en Scheveningen, ca. 1900. Het plangebied ligt binnen de rode cirkel (gemeentearchief Den Haag, nummer 0048)

Afbeelding 6 Plattegrond van 's-Gravenhage en Scheveningen, 1906. Het plangebied ligt binnen de rode cirkel (gemeentearchief Den Haag, nummer, zgr. 0061)

Afbeelding 8 Duinstraat met Stoomtram ter hoogte van Schipperplein, ca.1925 (gemeentearchief Den Haag, identificatienummer 0.17778)

nieuwe moderne architectuur. In de gevel zijn stijlenmerken van de Art Nouveau, verschillende Neostijlen en Berlagiaanse motieven terug te vinden.

Het gebouw ligt op de hoek van de Duinstraat / Schipperplein en heeft tevens een gevel in de Vlagstraat. Door de bouw op een duin is er een hoogteverschil in het maaiveld tussen de Vlagstraat en de Duinstraat en tussen het binnenterrein en het Schipperplein. De inpandige niveaoverschillen die hiervan het gevolg zijn, zijn opgevangen door het gebruik van trapjes.

Zoals bij de meeste brandweerkazernes maakte een klimtoren onderdeel uit van het ontwerp van de kazerne. Dit hoge smalle bouwsel was een oefentoren voor de brandweerlieden. Deze is in de jaren '80 van de 20^e eeuw gesloopt.

Algemene kenmerken

Het gebouw is opgebouwd uit drie bouwlagen deels onder een schilddak en deels onder een plat dak. De schilddaken zijn belegd met rode Tuiles du Nord. De gevels zijn opgetrokken in een roodbruine baksteen in kruisverband boven een donkerdere uitgemetselde en met natuurstenen banden afgedekte plintzone. Op constructief belangrijke plaatsen zijn natuurstenen onderdelen toegevoegd, zoals vensterlateien, waterlijsten en -spuwers, neg- en hoekblokken, alsmede omlijstingen van dakkapellen en puntgevels.

Binnen de gevelindeling is een strenge hiërarchie aangebracht in de kozijnen. Alle kozijnen op de eerste bouwlaag zijn uitgevoerd als staande, houten rondboogkozijnen met een zes- of twaalfruits roedenverdeling. Op de tweede bouwlaag zijn staande houten, getoogde kozijnen in de gevel te vinden. Deze zijn voorzien van zesruits schuiframen. Uitzondering hierop vormt de indeling van de middelste travee. Deze kozijnen hebben, evenals alle kozijnen op de derde bouwlaag, een rechte bovendorpel. Ook deze zijn uitgevoerd met een zesruits roedenverdeling. De kozijnen in de trappenhuizen en de traptoren vormen ook een uitzondering op de strenge hiërarchie. De kozijnen van de eerst genoemde zijn getoogd, die van de traptoren zijn uitgevoerd met een rechte bovendorpel. In het gebouw komen verder verschillende technieken. Zo komen schuiframen voor, maar ook vaste ramen met een valraam, draaiende delen en stolpstellen.

Boven de halfronde en getoogde kozijnen zijn strekse bogen in oranje- of roodverblendsteen aangebracht. De kozijnen hebben vaste delen en sommige zijn voorzien van valramen.

Specifieke kenmerken gevel Schipperplein, hoek Duinstraat (oost)

In de opbouw van deze gevel is sprake van drie traveeën met een asymmetrische indeling. De traveeën worden van elkaar gescheiden door twee trappenhuizen met een boven het dak uitstekend torenachtig element. Deze zijn bekroond met een tentdak en zinken piron. Het geheel wordt ter linkerkant geflankeerd door een traptoren. Deze is tot aan de zolderverdieping rond. Daarna is de topgeleding veelhoekig uitgevoerd. Het dak is gedekt met zinken leien, *losanges*, en bekroond met korte spitsen. Op de hoek Vlagstraat / Schipperplein vormt een afgeschuinde en afgeronde hoek de overgang tussen de gevels. Door dit samenstel van geveldelen ontstaat een complexe gevelopbouw.

De traptoren bevat boven de plintzone zes staande, houten kozijnen met vaste delen, die door hun positie in de gevel het verloop van de trap aangeven. In het bovenste veelhoekige deel van de toren is per gevelvlak een staand, houten kozijn opgenomen met een vast of valraam. Er is één horizontale roede in aangebracht.

De eerste travee ter rechterzijde van de toren bestaat uit twee houten kozijnen per bouwlaag. Ter plaatse van de derde bouwlaag is de gevel uitgemetseld. In het dakvlak zijn twee dakkapellen opgenomen.

Het eerste trappenhuis heeft op de eerste bouwlaag een entreepartij bestaande uit een houten kozijn met melkmeisje op natuurstenen onderdorpel en neuten. De recente entreepartij is eenvoudig vormgegeven. Boven de entreepartij is een strekse boog aangebracht in oranje- of roodverblendsteen. Het boogveld is uitgevoerd in siermetselwerk in hetzelfde materiaal. Op alle overige bouwlagen is een kozijn in de gevel geplaatst. Vanaf de tweede bouwlaag is de gevel uitgemetseld. Het tentdak wordt gedragen door zeven houten gootklossen per zijde.

De middelste travee heeft op de eerste bouwlaag twee grote kozijnen, daarna zijn er per bouwlaag vier kozijnen in de gevel opgenomen. Het tweede trappenhuis heeft een gelijke vormgeving als het eerste. Het enige verschil is te vinden in de entreepartij. Deze heeft boven de voordeur een bovenlicht in tegenstelling tot de andere entreepartij.

De derde travee, grenzend aan de hoek met de Vlagstraat, bestaat op de eerste bouwlaag uit drie smalle, staande rondboogkozijnen met drie horizontale roeden en een bovenlicht. Ter rechterzijde daarvan is een derde entreepartij opgenomen, die overeenkomst met de entreepartij van de eerste traptoren. Boven de smalle rondboogramen zijn in de gevel op de tweede en derde bouwlaag per bouwlaag twee kozijnen volgens de omschreven hiërarchie aangebracht. Boven de kozijnen van de derde bouwlaag is een uitkragende siermetselwerkrand met muizentanden aangebracht. Dit metselwerk vormt een verbinding tussen het uitgemetselde geveldeel van de traptoren en het uitgemetselde geveldeel boven de entreepartij Schipperplein ongenummerd. Achter dit geveldeel bevindt zich weer een trappenhuis. Deze is extra geaccentueerd door een boven de daklijst doorgemetselde topgevel. Dit risalerende geveldeel wordt gedragen door natuurstenen consoles en een uitgemetselde siermetselwerklijst met muizentanden. In trappenhuis zijn per bouwlaag een groot en een klein staand, houten kozijn opgenomen overeenkomstig de vormgeving van de kozijnen op de bovenste bouwlaag. Het kleine kozijn op de eerste bouwlaag is in 1981 aan de onderzijde ingekort. Dit is het gevolg van het slopen van de trap tussen de eerste en de derde bouwlaag.

De topgevel is versierd met een siermetselwerkband in gele en roodbruine baksteen.

De hoekgevel wordt op de eerste bouwlaag gekenmerkt door drie dicht naast elkaar geplaatste staande, houten kozijnen in een afgerond geveldeel. Vanaf de tweede bouwlaag is de hoek afgeschuind. In dit deel bevindt zich op iedere bouwlaag één kozijn. Het kozijn op de derde bouwlaag is dichtgemetseld. Als gevolg van het achterliggende trappenhuis verspringt de positie van deze kozijnen ten opzichte van de andere kozijnen in de gevel. De laatste travee aan het Schipperplein en de hoekgevel tussen Schipperplein en Vlagstraat wordt bekroond door een gootlijst op klossen.

Her en der in de gevel zijn zij- en/of bovenlichten van de kozijnen dichtgezet met houten panelen.

Specifieke kenmerken gevel Vlagstraat (noord) en gevel tussen Vlagstraat en binnenterrein (noordwest)

Deze zijgevel bestaat uit één travee en heeft een eenvoudige opzet. Geheel links in de gevel zijn boven elkaar twee traplichten opgenomen die corresponderen met de kozijnen op de hoek Vlagstraat / Schipperplein. De rest van de gevel wordt geleed door vier kozijnen per bouwlaag, overeenkomstig de eerder genoemde hiërarchie van kozijnen. De gevel wordt bekroond door een gootlijst op klossen.

De gevel tussen Vlagstraat en binnenterrein is begin jaren '80 ingekort. Dit is zichtbaar in de klamp die tegen de eerste bouwlaag is aangebouwd. Hierboven is alleen op de tweede bouwlaag één kozijn in de gevel geplaatst. In het oorspronkelijke ontwerp waren in het gesloopte geveldeel een werkplaats en een smederij te vinden. De eerder genoemde klimtoren stond aan de zijde van het binnenterrein tegen deze eenlaagse aanbouw aan.

Specifieke kenmerken gevel binnenterrein (west)

De gevel van het binnenterrein is sober vormgegeven. Deze gevel heeft een knik richting het westen, waardoor het binnenterrein als het ware omarmt wordt door de voormalige brandweerkazerne. De gevel wordt geleed door enkele rondboogpoorten op de eerste bouwlaag die toegang geven tot werkplaatsen. Tussen deze rondboogpoorten zijn ook twee toegangen tot het pand opgenomen bestaande uit een eenvoudige deur in een kozijn, voorzien van rondboog bovenlichten. Deze toegangen en werkplaatsen bevinden zich aan de noordzijde van het binnenterrein. Verder wordt de eerste bouwlaag gekenmerkt door rondboogkozijnen en een eenlaagse aanbouw tussen de voormalige brandweerkazerne en het huidige poortgebouw van de brandweer. De tweede en derde bouwlaag is geleed door middel van verschillende typen kozijnen, waarvan bijna allen een klepraam als bovenlicht hebben.

2.2.2. Veranderingen aan de gevels

De functie van het gebouw en het wisselende gebruik van de verschillende ruimten hebben niet alleen gevolgen gehad voor het interieur, maar hebben aan het exterieur ook hun sporen achtergelaten. Deze zijn echter in de meeste gevallen met respect voor het gebouw uitgevoerd.

1960 brengt de eerste grote wijziging voor het gebouw. Het betreft het ophogen van het middelste bouwdeel. Dit deel was oorspronkelijk opgetrokken in twee bouwlagen onder een kap. In dit jaar wordt deze verdieping met één bouwlaag verhoogd onder een plat dak. Hierdoor is het karakter van zowel de gevel aan het Schipperplein als de gevel aan het binnenterrein veranderd (afbeelding 3 en 16).

Afbeelding 9 Oostgevel, zijde Schipperplein (foto auteur, november 2013)

Afbeelding 11 Oostgevel, zijde Schipperplein
(foto auteur, november 2013)

Afbeelding 10 Hoek Schipperplein en
Vlagstraat (foto auteur, november
2013)

Afbeelding 13 Hoek Duinstraat / Schipperplein.
Traptoren (foto auteur, november 2013)

Afbeelding 12 gevel noordzijde tussen Vlagstraat en
binnenterrein (foto auteur, november 2013)

Afbeelding 14 Gevel binnenterrein, zijde Vlagstraat
(foto auteur, november 2013)

Afbeelding 15 Gevel binnenterrein, zijde Schipperplein (foto auteur, november 2013)

- 1960 Opmetselen derde bouwlaag, middelste travee
- 1981 Aanpassing kozijn als gevolg interne wijziging
- 1992 Vervanging alle kozijnen op de eerste verdieping

Afbeelding 16 Oorspronkelijke situatie met ingetekend de plaats van de wijzigingen. Gevel Schipperplein (bewerking auteur)

- Gebouwddeel in 1969 gesloopt ten behoeve van een doorrijpoort.
- Gebouwddeel gesloopt in 1981 ten behoeve van een doorrijhek voor brandweerauto's

Afbeelding 17 Oorspronkelijke noordgevel zijde Vlagstraat met wijzigingen ingetekend met bouwjaar (bewerkingen auteur)

In 1981 wordt de eenlaagse bouw, bestaande uit een tweetal werkplaatsen, aan de zijde van de Vlagstraat gesloopt ten behoeve van een inrijhek aan de Vlagstraat. Tegelijkertijd wordt dan de klimtoren, gesloopt. (afbeelding 17). Hierdoor is het als binnenplein ontworpen achterterrein geopend naar de Vlagstraat.

Negen jaar later, in 1990, worden alle kozijnen in de achtergevel vervangen door nieuwe kozijnen en ramen met isolerend glas. Alhoewel grotendeels dezelfde indeling is aangehouden, is de uitstraling van de kozijnen wel grover geworden. De oorspronkelijke kozijnen waren voorzien van negenruits schuiframen. De huidige kozijnen hebben de uitstraling van T-schuiframen, maar zijn voorzien van stolpstellen of valramen in de bovenlichten. De kozijnen van de tweede bouwlaag aan de zijde van het Schipperplein zijn in 1992 vervangen door nieuwe exemplaren. Deze hebben aan de exterieure kant een bijna vergelijkbaar profiel als de oorspronkelijke kozijnen. Echter aan de binnenzijde zijn deze grover qua profilering dan de oorspronkelijke kozijnen.

2.3. Interieur gebouw

De voormalige brandweerkazeme heeft weinig echte verrassingen te bieden qua datering en bouwhistorische waarden. Dit is het gevolg van de datering, de beschikbare bouwtekeningen en de wetenschap dat het gebied voor de bouw van deze kazeme slechts uit duinlandschap bestond. Alle interieuronderdelen dateren daardoor uit de periode 1909 tot heden.

De brandweerkazeme bevatte naast de functionele ruimten op de eerste bouwlaag, ook een woning voor de brandwacht, de brandmeester en de machinist. De dienstwoningen binnen de kazeme waren bedoeld om de drie belangrijkste personen binnen deze organisaties dicht bij de kazeme te stationeren. Het bedienen van het materieel, de koets en later auto, was zwaar en gespecialiseerd werk. De machinist was speciaal hiervoor opgeleid en moest dus ook altijd mee als er brand was. De brandwacht en de brandmeester hadden een leidinggevende rol binnen de organisatie. De dienstdoende brandweelieden verbleven in de zaal boven de remise en konden vanaf daar bij een brandmelding snel reageren.

De woningen waren geheel op de tweede en derde bouwlaag gelegen. Ze zijn in de loop der tijd komen te vervallen en de ruimtes werden ingericht ten behoeve van nieuwe functies binnen de kazeme. Dat heeft geleid tot regelmatig interne verbouwingen. Een groot deel van het historische interieur is

hierdoor verdwenen. Daarnaast zijn alle stookplaatsen, boezems en schoorstenen uit het gebouw verdwenen.

Het geheel afstoten van deze brandweervleugel heeft daarnaast tot gevolg gehad dat alle interne verbindingen tussen deze vleugel en het huidige poortgebouw zijn dichtgemetseld.

2.3.1. Eerste Bouwlaag (afbeelding 38)

De eerste bouwlaag is ontsloten door middel van de voordeur aan het Schipperplein nr. 4. De verschillende voormalige werkplaatsen zijn ontsloten vanaf het binnenterrein. Op deze bouwlaag bevinden zich tevens de entree voor de voormalige machinistwoning (ontsloten via het binnenterrein en Schipperplein thans ongenummerd), de woning voor de brandwacht (ontsloten via binnenterrein en via Schipperplein 5) en de woning voor de brandmeester (via Schipperplein 4).

Bijlage I geeft een overzicht van de oorspronkelijke indeling van de plattegrond.

A: Voormalige bergplaats brandstof.

Deze kleine ruimte, die nu op de hoek van het gebouw is gesitueerd, lag voorheen naast de in 1981 afgebroken smederij. De smalle ruimte heeft geen noemenswaardige historische interieurafwerking. Deze ruimte is thans in gebruik als opslag.

B: Afrijbrik⁵ (afbeelding 18).

Deze door twee openslaande rondboogdeuren afgesloten ruimte diende als garage voor het dagelijkse rijtuig van de brandweer. Deze werd gebruikt om de paarden te trainen die in noodsituaties de slangenwagen moesten trekken. Deze eenvoudig ingerichte ruimte heeft zware, natuurstenen stootblokken aan weerszijden van de entree. Deze dienden ter bescherming van het houten deurkozijn bij het inrijden van het afrijbrik. De aanwezigheid van deze stootblokken benadrukken het oorspronkelijke gebruik van deze ruimte. Verder is de ruimte afgewerkt met een stucwerk lambriserings. Daarboven bestaat de muurafwerking uit kaal metselwerk. Deze functionele muurafwerking heeft een fraaie versiering ter plaatse van de kozijnen. Daar is het stucwerk uitgevoerd met gestileerde pilaster. De garage van het afrijbrik geeft toegang tot de naastgelegen badkamer. Reeds in 1941 was deze garage zijn functie verloren en werd deze gebruikt als bergplaats.

C: De badkamer (afbeelding 19 t/m 21).

Er is een duidelijke relatie in de plattegrond zichtbaar tussen de woning van de machinist en de badkamer. De badkamer was via de garage van het afrijbrik en via een deur in de oostwand te bereiken. Deze laatste deur gaf toegang tot de hal van de machinistwoning (thans geeft deze toegang tot een kast). Opvallend is ook dat dit de enige badkamer was in het appartement van de machinist. De reden voor de koppeling tussen de garage en de badkamer is waarschijnlijk is waarschijnlijk te vinden in het feit dat de chauffeur erg vies werd bij het besturen van het afrijbrik. Hij kon dan gelijk doorlopen naar de badkamer om zich op te frissen.

De badkamer heeft een interieurafwerking die aansluit op de visie dat deze badkamer gelijk de privébadkamer was van de machinist. In de taps toelopende ruimte zijn tot ca. 1,50m witjes tegen wanden geplaatst. De tegelwand is aan de bovenzijde afgewerkt met een fraaie randtegel met een Art Nouveau bloemmotief. Daarboven is nog een houten geprofileerde lijst aangebracht. De badkamerafwerking bevindt zich in slechte staat. Als gevolg van de ouderdom vallen de tegels van de wanden. Hierdoor is al een groot deel van de tegels verloren gegaan. Op de vloer liggen leverkleurige, roodbruine, gele en zwarte tegeltjes in een geometrisch patroon met vlakken en banden. Deze tegels zijn nog in goede staat. De afwerking van de wanden en de vloer vormen een fraai en relatief zeldzaam voorbeeld van een vroeg 20^e eeuwse badkamer. Aangezien badkamers sterk aan verandering onderhevig zijn, als gevolg van smaak en toenemend comfort, verdwijnen deze ruimten vaak als eerste uit een woning.

De deurkozijnen tussen de badkamer en de garage en de badkamer en de hal van de machinistwoning zijn afgewerkt met een fraaie geprofileerde lijst waarvan de stijlen boven de bovendorpel uitsteken. De deuren zijn uitgevoerd als paneeldeuren. Boven beide deuren laat een scheur in het stucwerk zien dat er

⁵ Afrijbrik: Een afrijbrik is een zwaar rijtuig met een hoge bok en zonder kast (afgesloten passagiersplekken). Dit rijtuig was bedoeld om paarden te trainen voor het trekken van voertuigen of het afrijden van paarden. Dit voertuig was een utilitair voertuig en niet bedoeld voor plezierritten.

Afbeelding 18 Stootblok in de garage voor het afrijbrik (foto auteur 2013)

Afbeelding 19 badkamer van de machinist (foto auteur, 2013)

Afbeelding 20 Vloerbedekking in de vorm van keramische, matte tegels op de vloer van de badkamer van de machinist (foto auteur 2013)

Afbeelding 21 Doorgang tussen badkamer en garage afrijbrik (foto auteur 2013)

Afbeelding 22 Vloer entreehal woning Machinist (foto auteur 2013)

Afbeelding 23 (links) Fragment slingertrap entreehal woning van de machinist (foto auteur 2013)

Afbeelding 24 (rechts) Onderbouw rookkanaal en schoorsteen in de schilderswerkplaats (foto auteur 2013)

een rondboogvormig bovenlicht of nis aanwezig is geweest. In 1941 was deze ruimte reeds in gebruik als magazijn.

D: Entree woning van de machinist, Schipperplein thans ongenummerd (afbeelding 22 en 23).

De entreehal van de voormalige machinistwoning is vanaf zowel het Schipperplein als het binnenterrein te bereiken. Het hoogteverschil tussen het maaiveld van de beide entrees is in de hal opgelost met een drietal treden van zwart natuursteen. Op de vloer liggen roodbruine en gele tegels in een ruitpatroon, afgezet met een zwarte rand. Deze loopt door in de zwart natuurstenen plint. De tegels van de vloer hebben veel te leiden gehad. Slechts beperkte stukken zijn nog in goede staat. Ondanks de slechte staat van de vloer is deze nog wel compleet. Op de wanden is door middel van een groef in het stucwerk een lambriseringszone aangebracht. De hal huisvest een slingertrap waarvan het onderste stootboord en de trede zijn uitgevoerd in zwart natuursteen. De rest van de trap is uitgevoerd in hout. De handlijst, trappaal en de als eenvoudige ronde spijlen uitgevoerde balusters zijn uitgevoerd in crèmekleurig geschilderd hout. Ter plaatse van de oorspronkelijk traploper zijn de tredes en stootborden roodbruin geschilderd. Halverwege de eerste bouwlaag is de trap afgezaagd en aangevuld met een grof getimmerd bordes. De trap loopt daardoor niet meer door naar de tweede bouwlaag. Dit is een aanpassing uit 1981. De ruimte is daarna gebruikt als opslagruimte. Hierdoor is de afwerking van het interieur verder bewaard gebleven.

Het muurwerk en de trap vertoont een interessant kleurenpalet van beige, mosgroen en roodbruin. Waarschijnlijk is dit de oorspronkelijke kleurstelling. In ieder geval de roodbruine kleur van de trap lijkt origineel daar deze zich onder de traploper bevindt.

E: Voormalige schilderwerkplaats (afbeelding 24).

Het enige opvallende element in deze ruimte is de gemetselde en uitkragende onderbouw van een rookkanaal en haardplek tegen de noordmuur. De bovengelegen haardplek, waarnaar deze onderbouw verwijst, is inmiddels verdwenen. Evenals bij de andere werkplaatsen is het stucwerk rondom de kozijnen afgerond.

F: Entreehal woning brandwacht (Schipperplein 5, afbeelding 25 t/m 28).

Deze hal was zowel vanaf het binnenterrein als vanaf het Schipperplein ontsloten. In de huidige situatie is de hal voorzien van een vloerbetimmering, waardoor deze tot halverwege de hoogte van de voordeur rijkt die daardoor onbruikbaar is. Het is niet bekend wat zich onder deze vloerverhoging bevindt. Meest aannemelijk is dat er in ieder geval een aantal traptreden liggen om het niveauverschil tussen het maaiveld op het Schipperplein en het binnenterrein op te vangen. In de bouwtekeningen staan deze halverwege de hal ingetekend. Een deel van de hal is voorzien van een parketvloer in blokpatroon uit het midden van de 20^e eeuw. Het andere deel met houten vloerplanken zonder verdere bekleding. De hal huisvest een bordestrap waarvan het onderste stootboord en de trede zijn uitgevoerd in zwart natuursteen. De rest van de trap is uitgevoerd in hout. De handlijst, trappaal en de als eenvoudige ronde spijlen uitgevoerde balusters zijn uitgevoerd in crèmekleurig geschilderd hout. De tredes zijn bekleed met een kunststof vloerbedekking. De hal geeft nu toegang tot de ten zuiden van ervan gelegen ruimte. Dit betreft, samen met het naast de deur geplaatst spiedraam, een doorbraak uit de jaren '80 van de 20e eeuw. De wanden zijn afgewerkt met een grijze wandtegel. Deze dateren niet uit de bouwtijd, maar een precieze datering is niet te geven. De wanden langs de trap zijn uitgevoerd in laat 20^e eeuws spuitwerk.

G: Wacht (afbeelding 29 en 30).

Deze ruimte staat op de plattegrond aangeduid als 'wacht' en deed waarschijnlijk dienst als actieve verblijfsruimte voor de brandweerlieden tijdens de diensturen. Kijkend naar de interieurafwerking heeft deze kamer een duidelijke representatieve functie gehad. De plafonds van deze ruimten zijn voorzien van stucwerk lijstwerk. Ook de houten balk die de verdiepingsvloer ondersteunt, heeft een profilering en wordt gedragen door een gestucte console. Aan beide zijden van de kamer zijn de consoles doorgezaagd om plaats te bieden aan een later aangebracht, verlaagd schrotenplafond.

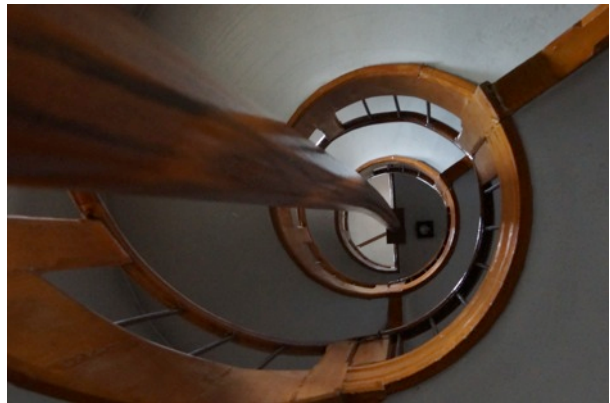
De wandafwerking bestaat uit steenstrips (tot ca. 1,60m hoogte) en daarboven een granol afwerking. Beide afwerkingen dateren uit de tweede helft van de 20^e eeuw. Alhoewel de steenafwerking een Berlagiaanse invloed insinueert, is de keuze voor strips niet passend in de tijd. Aannemelijk is dat er ion het oorspronkelijke ontwerp sprake is geweest van een houten lambrisering. Een doorsnede op de

Afbeelding 25 t/m 28 Entreehal van de
 woning van de brandwacht.
 Linksboven: entree zijde Schipperplein.
 Rechtsboven: zijde binnenterrein.
 Onder: Enkele scheluwe bordestrap
 (foto's auteur 2013)

Afbeelding 29 en 30 Ruimte van de Wacht.
 Rechtsonder: detaillering plafond en balk
 (foto auteur 2013).

Afbeelding 31 t/m 37 Links en rechtsboven: entreehal van de woning van de brandmeester. Linksmidden: plafonddetailering van de telegraafkamer. Rechtsmidden en onder: Afwerking traptoren met glijpaal (foto's auteur 2013)

bouwtekening geeft een zeer beperkt beeld van de ruimte, waarbij ter plaatse van het penant tussen het kozijn een paneelafwerking te zien is.

H: Ingang woning brandmeester (Schipperplein 4, afbeelding 31 en 32)

De ingang tot de woning van de brandmeester vormt gelijk de doorgang naar de functionele ruimten van de brandmeester, zoals de wachtruimte (G) en het kantoor van de brandmeester (I). De inrichting is vergelijkbaar aan de andere opgangen naar de woningen. Het eerste deel van de entreehal, gezien vanaf het Schipperplein, heeft een troffelvloer. Halverwege de ruimte zijn twee zwart, natuurstenen opgaande trap treden gesitueerd. Daar gaat de vloerbedekking over in een tegelvloer met een eenvoudig patroon van beige (/gele) matte vierkante vloertegeltjes in een vlak afgewerkt met een zwarte rand. Aan de rechterzijde staat in de hal een bordestrap waarvan het onderste stootboord en de trede zijn uitgevoerd in zwart natuursteen. De rest van de trap is uitgevoerd in hout. De handlijst, trappaal en balusters zijn uitgevoerd in crèmekleurig geschilderd hout. Op de treden ligt marmoleum. De wanden zijn afgewerkt met een dezelfde grijze wandtegel, die in andere ruimten in de voormalige kazerne tegen de wanden zitten. Ter plaatse van de trap gaat het tegelwerk over in spuitwerk. Beide afwerkingen dateren uit de tweede helft van de 20^e eeuw.

I: kantoor brandmeester.

Deze kamer is nu geheel met moderne materialen afgewerkt. Er is sprake van een verlaagd houten schroten plafond. Hieronder is naar alle waarschijnlijkheid nog een stucplafond met lijstwerk aanwezig. Verder zijn er geen historische interieuronderdelen meer aanwezig. Het spiedraam is een toevoeging uit de late 20^e eeuw. In 1941 staat deze Kamer aangeduid als telefoonkamer. De telegraafkamer (J) is dan ingericht als kantoor van de hoofdbrandwacht.

J: Telegraaf (afbeelding 33).

Deze ruimte was in het oorspronkelijke ontwerp niet bereikbaar vanaf de gang van de brandmeester. Het telegraafkantoor was alleen bereikbaar via de remise (op de positie van de huidige poort onder het hoofdgebouw). Binnen de grote steden werden de verschillende kazernes met elkaar verbonden met telegraafnetwerken, zodat snel gealarmeerd kon worden.

In deze ruimte is de enige historische interieurafwerking te vinden in een stucwerkplafond met lijstwerk dat zich onder een verlaagd schrotenplafonds bevindt. De wanden zijn voorzien van tegels uit de tweede helft van de 20^e eeuw. Boven het verlaagde plafond en de tegels is zichtbaar dat het muurstucwerk op fraaie wijze was afgewerkt. Langs de rondboogkozijnen is tussen muur en dagkant het stucwerk rond afgewerkt. Zoals hierboven vermeld krijgt deze kamer in 1941 een nieuwe functie.

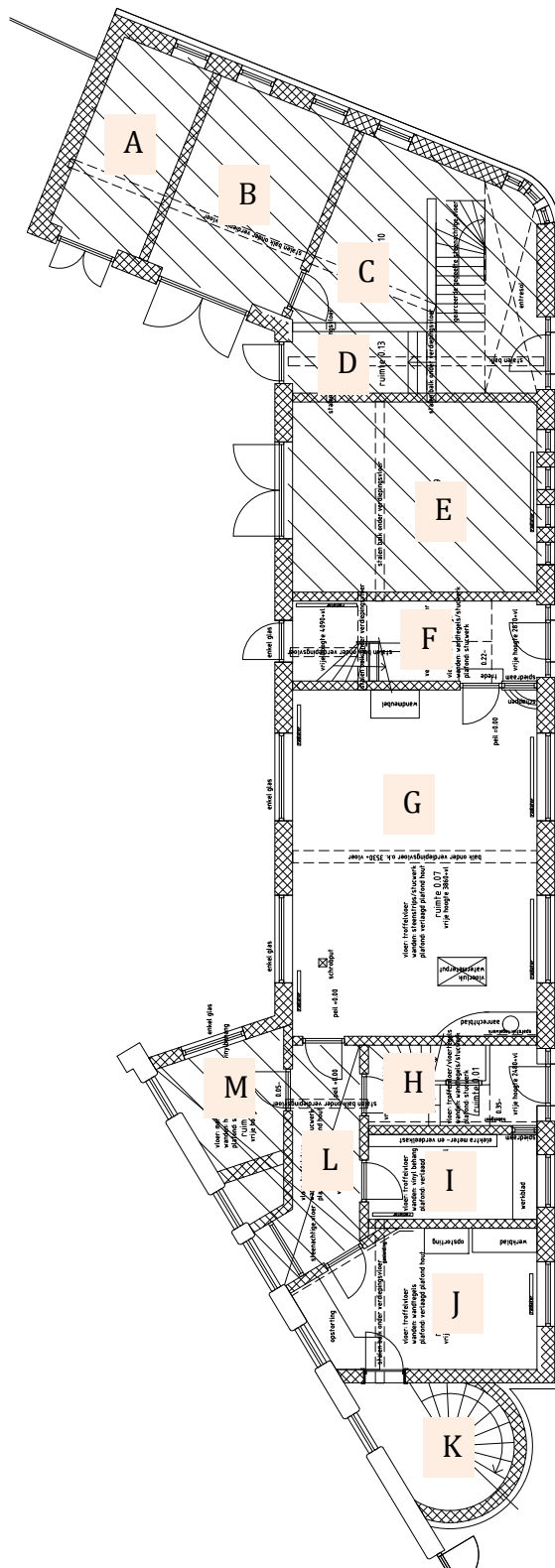
K: Traptoren met glijpaal (afbeelding 34 t/m 37).

Door het dicht metselen van de entree tot de traptoren is deze nu alleen bereikbaar via de zolder. Oorspronkelijk was de toren te bereiken via de remise en de bouwlagen van het hoofdgebouw boven de remise. De traptoren is in originele staat behouden gebleven en is daarmee een waardevol onderdeel van het gebouw. In het hart van de Engelse trap staat de glijpaal. De brandweerlieden konden deze bereiken via een hekwerk in de leuning, dat door middel van een schamiertje en schuifslot was te openen.

De leuning, leuningwring, de stootboorden en de treden zijn uitgevoerd in blank afgelakt hout. De balusters bestaan steeds uit een fraai gesneden baluster afgewisseld met drie tot vijf smalle zwart geschilderde, houten spijlen. De treden zijn afgewerkt met bruine kunststof noppenvloerbedekking. De kozijnen zijn voorzien van een onder een schuine hoek geplaatste vensterbank. Deze is ter plaatse van de trapleuning voorzien van een insnoering. Deze vormgeving herhaalt zich door de gehele traptoren. De trap wordt ondersteund door rustieke houten consoles. Deze zijn net als de glijpaal uitgevoerd in dezelfde houtsoort als de trap.

L: Gang tussen Wacht en Remise

Deze gang bevat geen waardevolle historische elementen meer. Onder het verlaagde schrotenplafond is mogelijk nog een historisch plafondafwerking aanwezig. De doorgang naar de remise is dichtgemetseld.

Afbeelding 38 Huidige plattegrond eerste bouwlaag. De letters verwijzen naar de omschrijving van de kamers en de oorspronkelijke functie van de ruimten. A: Bergplaats brandstof, B: Afrijfbrik (garage voor), C: badkamer, D: Entree woning Machinist, E: Schilderswerkplaats, F: Entree woning Brandwacht, G: Wacht, H: Entree woning Brandmeester, I: Kantoor brandmeester, J: Telegraafkantoor, K: Traptoren met glijpaal, L: Gang tussen Wacht en Remise en M: Toiletruimte (plattegrond Ingenieursbureau Den Haag, bewerking auteur)

M: Toiletruimte

De ruimte die vanaf de bouwperiode dienst heeft gedaan als toiletruimte is in de huidige situatie niet meer als zodanig in gebruik. De ruimte heeft een afwerking die dateert uit het laatste kwart van de 20^e eeuw.

2.3.2. Tweede Bouwlaag (afbeelding 39)

De indeling en afwerking van de tweede bouwlaag werd bepaald door de woningen van de machinist, de brandwacht en de brandmeester. Door de wijziging van functie van woningen, naar slaapkamers voor brandweerlieden en uiteindelijk naar kantoren en cursusruimten is er weinig meer over van het oorspronkelijke interieur (bijlage II). De eerste verbouwing vond al plaats in 1941. Daarbij werden met name de vertrekken van de brandwacht en de brandmeester voor meer algemeen gebruik door de brandweerlieden ingericht.

De oorspronkelijke structuur is nog wel herkenbaar binnen de plattegrond. De oost-west georiënteerde murenstructuur verwijst nog naar de originele indeling. Daarnaast geven de smalle, gekoppelde kozijnen in de achtergevel de oude ligging aan van verdwenen toiletruimten.

Zoals aangegeven is er weinig meer bewaard gebleven van de historische interieur afwerking van de woningen. Slechts enkele deuroplijstingen zijn bewaard, zoals bij de deur tussen 2B en 2C. Evenals de omlijsting en de paneeldeur van de kastruimte in de ruimte 2J (afbeelding 40).

Op deze verdieping zijn het verder alleen de trappartijen F en H die nog waardevolle elementen bevatten. De trappalen hebben een fraai gesneden, klassieke vorm evenals de handlijst aan de buitenzijde van de bordestrap (afbeelding 41 t/m 42). De slingertrap in de woning van de machinist is op deze bouwlaag niet meer aanwezig. In plaats daarvan is op die plek in 1981 een slaapkamertje gerealiseerd. De positie van de trap is alleen nog herkenbaar aan de afwijkende raampartij (afbeelding 43). De traptoren (K) is over alle verdiepingen gelijk vormgegeven en bevat dus ook hier een zeer fraai interieur. Te verwachten valt dat onder enkele van de verlaagde plafonds nog geprofileerd stucwerk aanwezig is als plafonduafwerking. Niet alle verlaagde plafond konden worden onderzocht op aanwezigheid van een historische afwerking. Door het verplaatsen van wanden zijn de meeste echter voorzien van nieuw spuitwerk. Opvallend is dat op enkele plaatsen zichtbaar is dat het oude stucplafond (o.a. kamer 3I) op steengas is aangebracht. Dit materiaal werd in 1909 in Nederland geïntroduceerd en pas vanaf 1920 in Nederland geproduceerd. Het gebruik van dit materiaal in de voormalige brandweerkazerne is daarmee zeer vroeg te noemen. Waarschijnlijk is de reden te vinden in de brandwerende eigenschap van het materiaal, gerelateerd aan het gebruik van het gebouw.⁶ De plaatsen waar het materiaal is aangetroffen doet niet vermoeden dat het stucwerk betreft dat later is aangebracht.

2.3.3. Derde Bouwlaag (afbeelding 44)

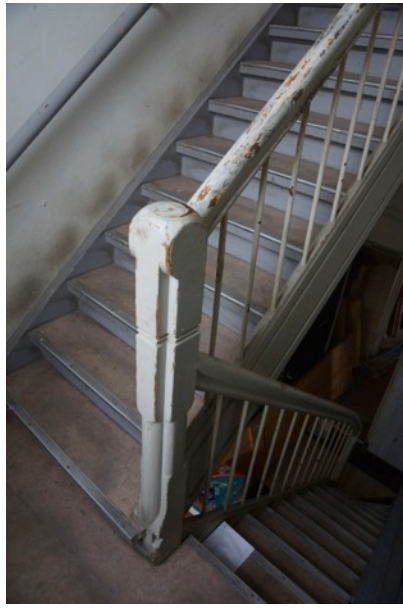
Ook de derde bouwlaag is onderhevig geweest aan de nodige verbouwingen. Het muurwerk en daarmee de structuur van de derde bouwlaag is door de vele veranderingen aangetast. Oude kasten en toiletruimten zijn vooral nog herkenbaar aan de positie van smalle, gekoppelde kozijnpartijen in de achtergevel. De meeste veranderingen op deze bouwlaag dateren uit 1960 en 1981. In die periode zijn de oude dienstwoningstructuren verder afgebroken om plaats te maken voor functionele ruimten, zoals slaapkamers, een doka en vergaderruimten.

Echter daar de openbaarheid van de functies vanaf deze bouwlaag in de afgelopen decennia toch minder is geweest dan van de twee ondergelegen bouwlagen, zijn er op verschillende plekken, op bescheiden schaalniveau, nog historische interieurafwerkingen overgebleven. Modernisering van kleuren en afwerkingen werden minder belangrijk geacht.

Bijlage III geeft een overzicht van de oorspronkelijke indeling van de plattegrond.

De ruimten 3G/1 en 3G/2 bevatten in zijn geheel geen historische interieurelementen. Deze ruimten zijn in 1960 opgebouwd ter vervanging van een kapverdieping. Trappenhuis D (woning machinist) vervolgt vanaf deze bouwlaag zijn route. De trap gaat hier verder als fraaie bordestrap met leuningwring en betimmeringen (afbeelding 45). Op de plek waar de trap oorspronkelijk doorliep naar de

⁶ Bot (2009), p. 148

Afbeelding 40 t/m 43 De interieurafweking van de tweede bouwlaag is zo goed als verdwenen als gevolg van de vele veranderingen aan het interieur en de functie ervan. Boven: de trap van Schipperplein 4 en 5. En uiterst rechts de kast in de ruimte 2J. Onder: afwijkende raampartij ter plaatse van het voormalige trappenhuis op de tweede bouwlaag (foto auteur 2013)

tweede bouwlaag zijn de afgezaagde kuipstukken, restanten van de trappaal en de leuning nog zichtbaar (afbeelding 46 en 47). De kozijnen in deze ruimte verwijzen in hun vormgeving nog naar de oude positie van het trappenhuis.

Opvallend element op het bordes van deze trap, tussen derde bouwlaag en de zolder is een dichtgemetseld kozijn met een vast vierruits raam (afbeelding 48). De openingen zijn voorzien van matglas en één draaiend deeltje, dat van later datum dateert. Het lijkt alsof dit kozijn voor lichttoetreding tot de naastgelegen kamer (3A) heeft gezorgd. Deze kamer had echter een gevelkozijn, waardoor er van een tekort aan daglicht niet direct sprake was. Dat het kozijn voor daglichttoetreding in het trapportaal heeft gezorgd, lijkt ook niet aannemelijk. Ook deze ruimte is voorzien van kozijnen aan de gevelzijde. Alhoewel het kozijn waarschijnlijk niet is toegevoegd vanwege een tekort aan lichttoetreding, lijkt het toch de enige reden voor een kozijn op deze plek. Misschien dat de ligging van de kamer 3A op het noorden daar toch van invloed op is geweest.

In het trappenhuis F en H verandert de trap in uitwerking. Tussen de tweede en derde bouwlaag loopt de trappaal over de volle hoogte van de ruimte door als een eenvoudige wit geschilderde paal (afbeelding 49). Vanaf de derde bouwlaag omhoog wordt de bordestrap vervangen door een slingertrap. Opvallend hierbij is ook dat alle onderdelen van de trap die uit het zicht liggen van de gang van de derde bouwlaag, de oude afwerking nog hebben. Deze delen hebben een luxe uitstraling omdat ze zijn 'gehout' (afbeelding 50). Dit 'houten' deed men tot halverwege de 20^e eeuw om de gebruikte houtsoort te

verfraaien en zo de suggestie te wekken van een duurdere houtsoort. Deze gebruikte verftechniek loopt door tot in de deurkozijnen van de zolder.

De muur- en plafondafwerkingen van de derde bouwlaag zijn niet goed zichtbaar vanwege de verlaagde plafonds. Op verschillende plekken zijn deze echter wel duidelijk in beeld door beschadigingen aan het plafond. Zo is de voormalige (dichtgezette) doorgang tussen de ruimten 3A en 3B voorzien van een geprofileerde deurlijst. Deze is meerdere malen geschilderd, waardoor de profilering is genivelleerd. In dezelfde ruimte (3A) is ook zichtbaar dat er een stucplafond met lijstwerk aanwezig is (afbeelding 51 en 52). Door de veranderingen aan het oorspronkelijke structuur van het interieur, waarbij muren zijn verwijderd, is deze ernstig gehavend. De verlaagde plafonds in de verschillende ruimten, die direct tegen het oude plafond zijn geschroefd, maken het moeilijk om te zien of er op andere plekken ook nog historische plafonds aanwezig zijn. In de ruimte 3I is daar in ieder geval sprake van. Dit plafond is overgespoten met een grove pleisterlaag (afbeelding 53), waardoor het plafond in kwaliteit verarmd is. Het is mogelijk dat bij ontmanteling van het pand meerdere stucplafonds tevoorschijn komen.

Het traptoren (K) is vanaf deze bouwlaag niet toegankelijk. De interieurafwerking van de traptoren is ook op deze bouwlaag gelijk aan de onderliggende verdiepingen.

2.3.4. Zolderverdieping (afbeelding 54)

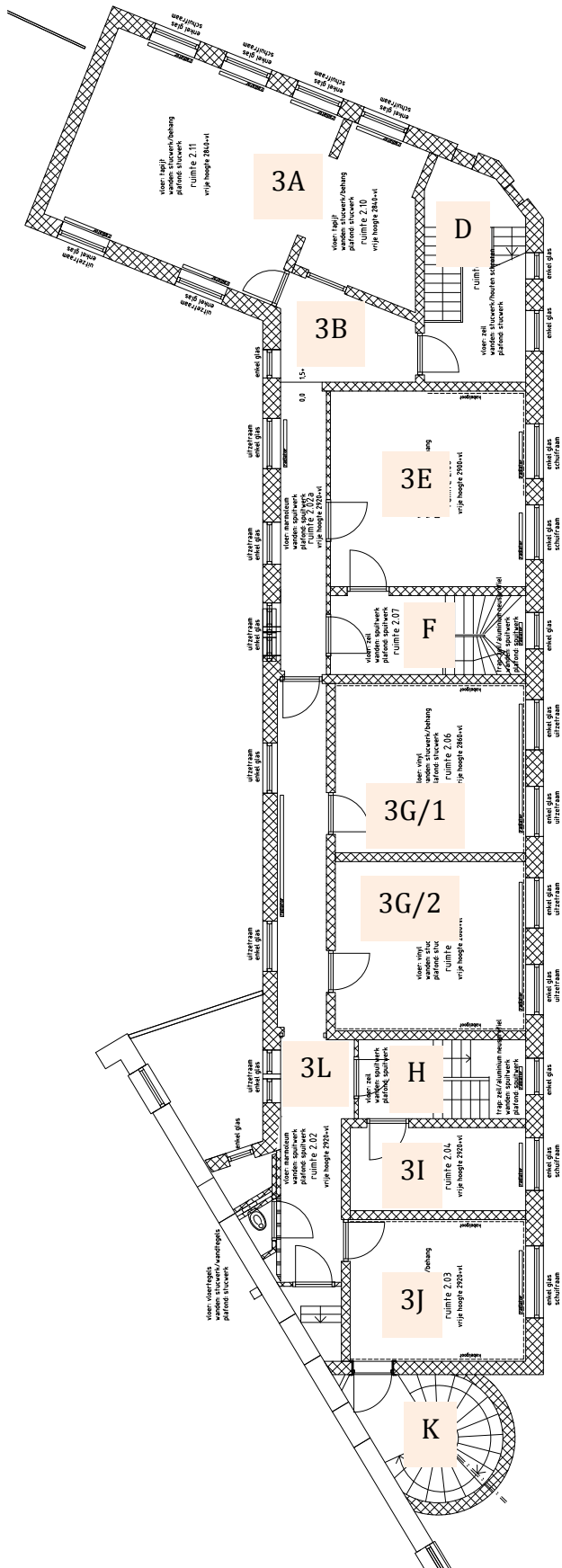
De zolderverdieping is vanaf enkele plaatsen te bereiken. Via trappenhuis D en F is de zolder 4A en 4B te bereiken. Trappenhuis H geeft toegang tot de zolder 4C, de traptoren en de zolder van het huidige hoofdgebouw, het 'poortgebouw'. Bijlage IV geeft een overzicht van de oorspronkelijke indeling van de plattegrond.

Komend van trap D gaat de zolder twee kanten op. De ruimten 4A en 4B zijn beiden voorzien van een zware kapconstructie als gevolg van de ten opzichte van elkaar draaiende dakschilden. Er is sprake van zware spantbenen en een makelaars die onder de spantbalk door schiet. Ze zijn aan elkaar bevestigd met een zware bout. Ter plaatse van de beëindiging van de kap is een dubbele makelaar gebruikt. Het dakbeschoot van deze zolder is in het zicht. De binnenzijde van de wangen van de dakkapellen zijn bekleed met schroten (afbeelding 55 t/m 57). De zolder wordt aan de zijde van trap F afgesloten door een paneeldeur.

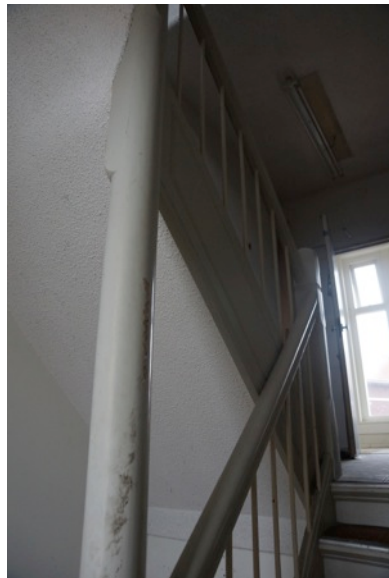
Via trap H is de zolder 4C te bereiken. De zolder is voorzien van spantbenen, spantbalken en daardoorheen stekende makelaars. Het dakbeschoot is afgetimmerd met zachtboardplaten. De wangen van de dakkapellen zijn uitgevoerd in houten schroten. Deze zolder geeft tevens toegang tot de traptoren (K) via een kozijn met een halfrondbovenlicht en twee, 'stralende' roeden (afbeelding 58). De deur is uitgevoerd als paneeldeur. Vanaf hier heeft een halfrond bordes toegang tot de Engelse trap en de glijpaal.

De zolder geeft tevens toegang tot de zolder van het hoofdgebouw (het huidige 'poortgebouw'). Deze is te bereiken via een deurkozijn met paneeldeur, waarboven in het stucwerk een halfrond, verdiept boogveld is aangebracht. De kap van het tentdak heeft een complexe constructie bestaande uit een makelaar en elkaar kruisende spantbalken en spantbenen (afbeelding 59). Deze zolder en de toegang tot de traptoren zijn te bereiken via een houten open trapje van vijf treden met stalen buisleuning, die waarschijnlijk dateert uit de jaren '40 van de 20^e eeuw. De muurafwerking van de overloop bestaat uit een gestucte wand waarin door middel van een diepe groef een lambrisering is gesuggereerd. De hoeken van de wanden zijn afgerond (afbeelding 60). Deze zolder hoort waarschijnlijk niet tot het onderzoek.

Op de vloer van alle zolders liggen de originele vloerbalken.

Afbeelding 44 Huidige plattegrond derde bouwlaag. De gehele bouwlaag behoorde tot de woningen van de machinist, de brandwacht en de brandmeester. Zo was ter plaatse van 3G/1 en de gang een badkamer gelegen. De overige ruimten op deze bouwlaag waren van oorsprong kamers zonder nadere definiëring van de functie (Ingenieursbureau Den Haag, bewerking auteur).

Afbeelding 45 t/m 51

Linksboven: Bordestrap D tussen derde bouwlaag en zolder. Midden- en rechtsboven: Afgezaagde kuipstukken en trappaal.

Linksmidden: Blinde kozijn op het bordes van trap D, tussen derde bouwlaag en zolder.

Geheel midden: Doorlopende trappaal trappenhuis F en H, tussen tweede en derde bouwlaag.

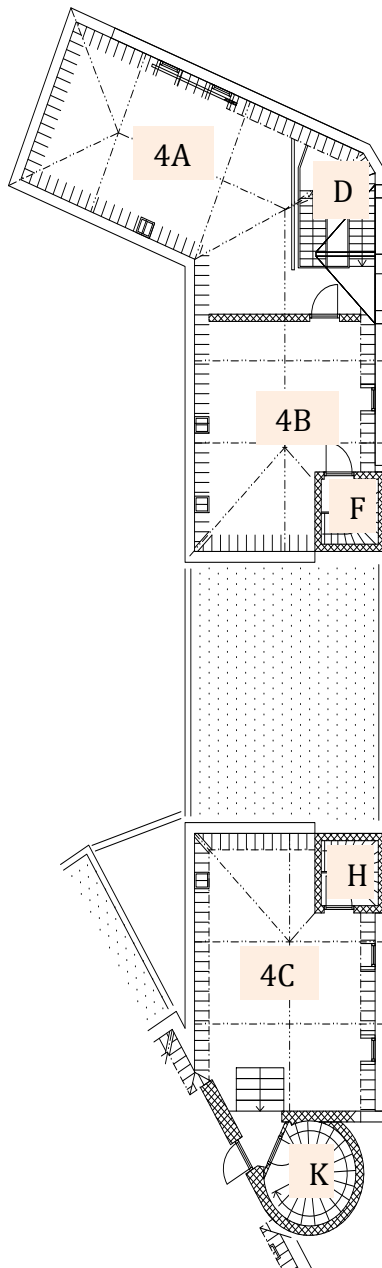
Rechtsmidden: Gehoute trappaal trappenhuis H.

Linksonder: Deuromlijsting tussen ruimte 3A en 3B.

(foto's auteur 2013)

Afbeelding 52 en 53 Plafondafwerking in de kamers 3A en 3I.

Afbeelding 54 Plattegrond zolder. Het tussenstuk (zonder nummer) is in de huidige situatie een plat dak. Vanuit de Ruimte 4C is zowel de traptoren (K) als de zolder boven het poortgebouw te bereiken (plattegrond ingenieursbureau gemeente Den Haag, Bewerking auteur).

Afbeelding 55, 56 en 57 Spantbalken, spantbenen en makelaar zolder 4A en 4B. Uiterst rechts: houten schroten dakkapellen (foto's auteur 2013)

Afbeelding 58, 59 en 60

Links boven: 'Stralende' roeden in het bovenlicht van het kozijn tussen traptoren en zolder 4C.

Rechtsboven: Complex spant met makelaar onder tentdak hoofdgebouw

Onder: Verhoogd gelegen entree tot zolder boven hoofdgebouw vanaf zolder 4C.
(foto's auteur 2013)

HOOFDSTUK 3 Conclusie, Waardering en Advies

3.1. Conclusie

Den Haag heeft een bijzondere plaats binnen de geschiedenis van de brandweerkazernes. Doordat Den Haag al in 1889, als tweede Nederlandse stad, een professionele brandweer kreeg en de volgende stad pas een twintigtal jaar later volgde, is deze kazerne nationaal gezien een vroeg voorbeeld van een ontworpen professionele brandweerkazerne. Dit heeft niet alleen gevolgen voor de cultuurhistorische waardering in zijn hoofdvorm en positie binnen de openbare ruimte, maar ook voor de ruimtelijke structuur en de interieurafwerking ervan.

Het gebouw werd in 1909 opgericht op een destijds onbebouwd duin. Het gebouw neemt een markante en beeldbepalende positie in aan de rand van Scheveningen dorp. De ligging op de hoek van de Duinstraat en het Schipperplein, waarbij met name het huidige poortgebouw en de twee flankerende torens zich prominent manifesteren, zorgt ervoor dat het gebouw een landmark vormt als entree van de wijk. Voor de vleugels van het politiebureau en de voormalige brandweerkazerne is een rol weggelegd als begeleiding van de straatwanden aan de Duinstraat en het Schipperplein.

Het gebouw is gebouwd in een tijd dat er meer tekeningen bewaard werden en ook de eerste foto's van straatbeelden werden gemaakt. Als gevolg van de hoeveelheid bouwtekeningen en enkele foto's die beschikbaar zijn van het ruim een eeuw oude gebouw is er een duidelijk beeld van de ontwikkeling te schetsen. Hierbij verbergt het gebouw weinig tot geen verrassingen. Bestudering van het gebouw maakt duidelijk dat de eerste bouwlaag van de als brandweerkazerne ontworpen vleugel vooral op het functionele gebruik was gericht. Een uitzondering hierop vormt de badkamer van de machinist. De tweede en derde bouwlaag hadden met een functie als dienstwoningen en dus privéruimten mogelijk een rijkere interieurafwerking. Hoe de afwerking eruit zag, is niet meer te achterhalen omdat zowel enkele muren als bijna alle interieurafwerkingen zijn verwijderd. De oorzaak hiervan ligt in de in het verleden gebruikte functionele benadering van de aanpassingen op deze bouwlagen, waarbij de woningen werden getransformeerd naar ruimten voor algemeen dienstgebruik. Slechts op een enkele plek zijn de sporen van het verleden nog zichtbaar, zoals in de trappenhuisen, traptoren, de badkamer van de machinist en de plafondafwerking in enkele kamers. Van het interieur zijn in het openbare archief geen afbeeldingen aanwezig.

3.2. Waardering

In de waardering wordt gekeken naar de verschillende aspecten van het gebouw. De externe kwaliteit van het gebouw wordt gewaardeerd op oorspronkelijkheid, ruimtelijke kwaliteit en afleesbaarheid van functie. De interne structuur van het gebouw wordt gewaardeerd op de mate van afleesbaarheid van de verschillende, oorspronkelijke functies die het gebouw heeft gehuisvest. Daarbij wordt ook gekeken naar authenticiteit en zeldzaamheid. Als laatste wordt het gebouw gewaardeerd op interieurafwerking. Ook hier wordt gekeken naar authenticiteit, relatie functie / afwerking en zeldzaamheid.

Er wordt uitgegaan van drie monumentwaarden:

- 1) *Hoge monumentwaarde* (paars): Deze waardering wordt gegeven aan de ruimtelijke structuur van het gebouw indien er sprake is van een hoge authenticiteit en de structuur tevens van belang is voor de afleesbaarheid van de oorspronkelijke functie / indeling van de betreffende ruimte of het gebouwdeel.
Van een hoge monumentwaarde binnen de interieurafwerking is sprake als de afwerking een hoge mate van authenticiteit heeft of het een zeldzame interieurafwerking betreft. De technische staat waarin de interieurafwerking verkeert, maakt onderdeel uit van de afwegingen.
- 2) *Positieve monumentwaarde* (groen): Deze waardering wordt gegeven aan de ruimtelijke structuur van het gebouw indien er sprake is van een enige authenticiteit en de structuur tevens van belang is voor de afleesbaarheid van de oorspronkelijke functie / indeling van de betreffende ruimte of het gebouwdeel. Behoud van deze structurelementen zijn wenselijk, maar daar deze

reeds in enige mate aangetast zijn of niet als zeldzaam beschouwd worden, is het mogelijk deze elementen aan te passen of te verwijderen.

Van een positieve monumentwaarde binnen de interieurafwerking is sprake als de afwerking een zekere mate van authenticiteit heeft of interessante historische interieurafwerking betreft (al dan niet in slechte staat).

- 3) *Indifferente monumentwaarde* (geel): Deze waardering wordt gegeven aan de ruimtelijke structuur van het gebouw die ernstig is aangetast door verbouwing of geheel nieuw is. Deze structuren mogen aangepast of vervangen worden zonder verdere aandacht voor het bestaande deel.

Van een indifferente monumentwaarde binnen de interieurafwerking is sprake als de afwerking van recente datum is of ernstig is aangetast en geen zeldzaamheidswaarde bezit. De interieurafwerking kan dan vrij verwijderd en aangepast worden.

In de plattegronden worden deze waarden schematisch aangegeven met genoemde kleuren. De lijnen vormen daarbij de ruimtelijke structuur van het gebouw en de kruisen vertegenwoordigen de interieurafwerking in de vorm van plafondafwerking, kapconstructie of wandafwerkingen. De aanwezige waarden zijn in de omschrijving van het gebouw nader benoemd.

3.2.1. *Bouwmassa*

Het gebouw dat op een markante hoek ligt van Duinstraat en Schipperplein heeft in zijn geheel een hoge monumentwaarde als vroeg voorbeeld van een brandweerkazerne in Overgangsarchitectuur. Deze waardering is door de rijksdienst beloond met de status van rijksmonument. Stedenbouwkundig wordt die waardering aangevuld als 'landmark' langs de rand van Scheveningen-dorp.

De huidige bouwmassa is het gevolg van verbouwingen in 1960 en 1981. De ophoging van het middelste gedeelte van de vleugel heeft een gebouw met name vanaf het Schipperplein een ander aanzicht weggegeven. De oorspronkelijke grote sprongen in de daklijn, waardoor de torenachtige benadering van de trappenhuizen aan het Schipperplein werd versterkt, zijn genivelleerd. De kap die oorspronkelijk op deze positie aanwezig was vormde een architectonische en bovenal visuele scheiding van de verschillende woningen. Het gebouw is in lichte mate aangetast door deze toevoeging. Ook de gevel in de Vlagstraat heeft te leiden gehad van verbouwingen. Dit heeft geleid tot het verdwijnen van de klimtoren en de werkplaatsen. Deze verwijderingen zijn vanuit het oogpunt van de zeldzaamheid, van met name de klimtoren, te betreuren.

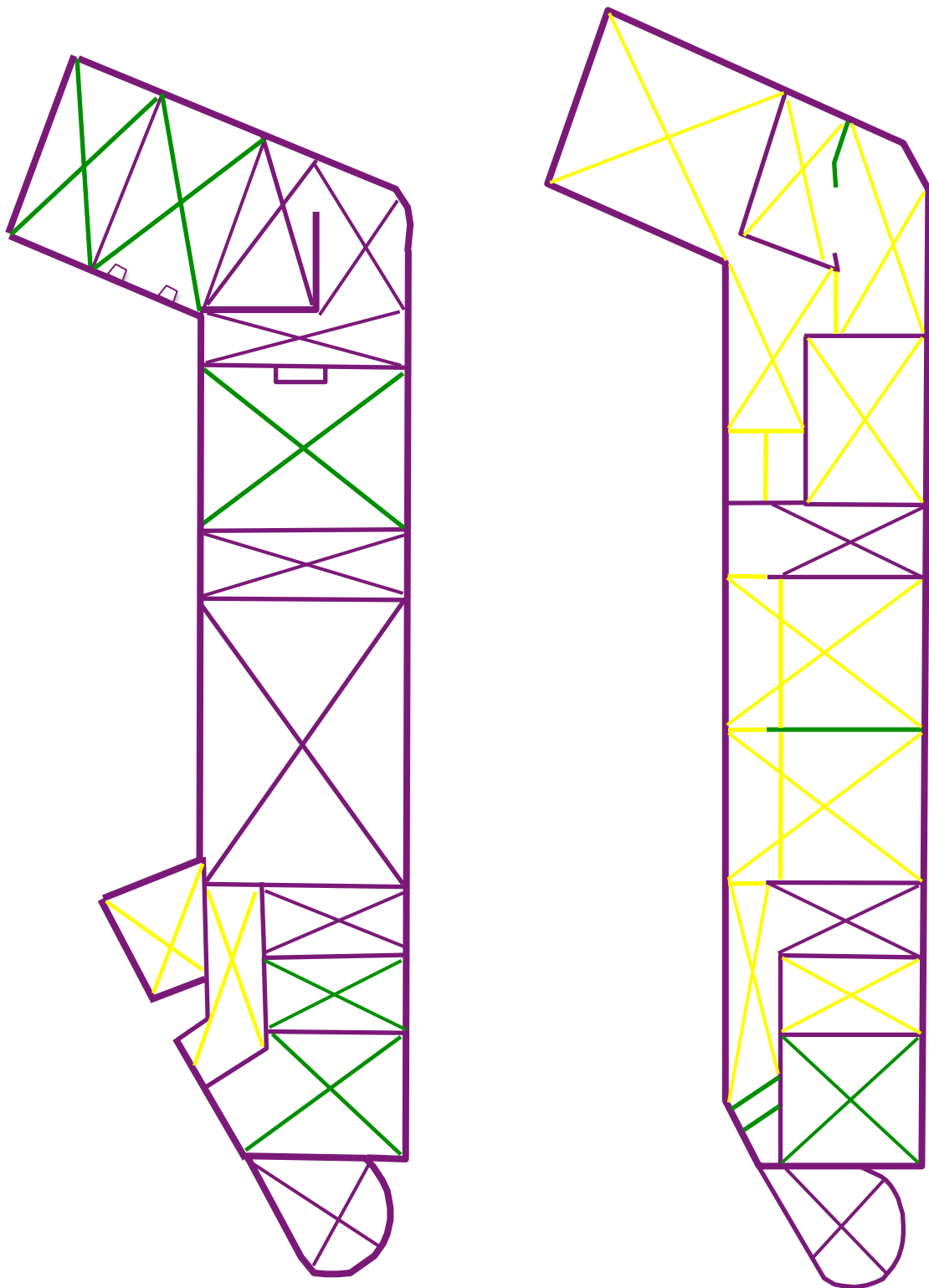
3.1.2. *Inpandige ruimtelijke structuur*

De structuur van de eerste bouwlaag is nog grotendeels intact. Het geeft nog steeds een goede indruk van de historische, functionele inrichting van de brandweervleugel. De verschillende werk- en opslagplaatsen, die allemaal afzonderlijk vanaf het binnenterrein zijn ontsloten, vormen een belangrijke herinnering aan de verschillende activiteiten die de brandweerlieden naast het blussen van branden uitvoerden. De grote gevelopeningen met de openslaande deuren vormen onderdeel van die waardering.

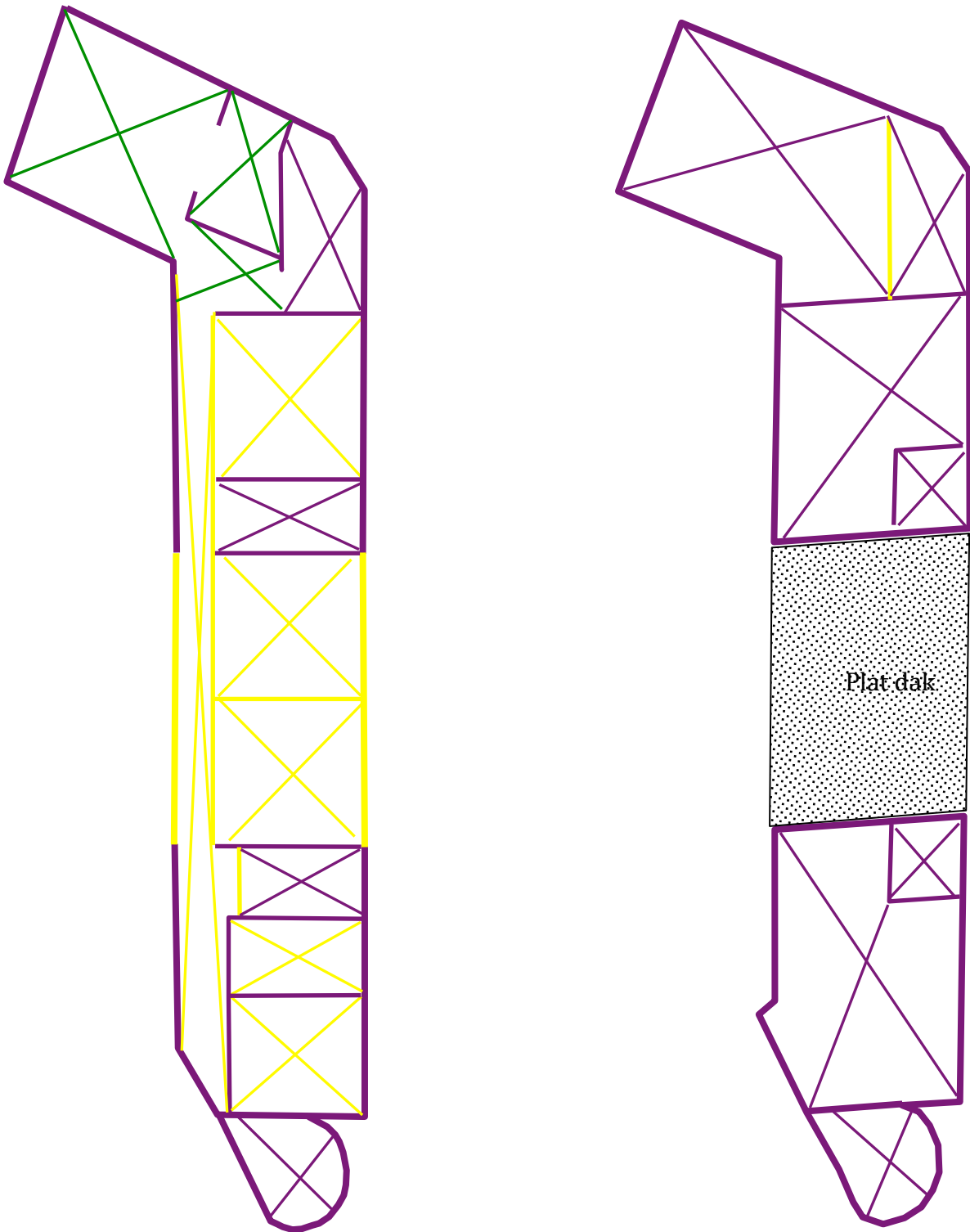
De wijze van scheiding en koppeling van verschillende ruimten, zoals de trappenhuizen, wacht en de kantoorruimten op deze bouwlaag vertellen veel over de inrichting van de dienst en de verdeling van de werkzaamheden. Alhoewel er al enkele ingrepen in deze structuur zijn gemaakt in de vorm van doorgangen tussen verschillende ruimten, verdient de ruimtelijke structuur van de eerste bouwlaag toch een hoge monumentwaarde.

Binnen de ruimtelijke structuur van de eerste bouwlaag worden ook de vele hoogteverschillen tussen het maaiveld aan de oost- en westzijde van het gebouw gerekend. Deze brengen binnen het gebouw duidelijk de ligging op een duin in beeld. Deze niveauverschillen hebben een hoge monumentwaarde.

De tweede bouwlaag is onderhevig geweest aan veranderingen. Deze verdieping heeft een groot deel van de structuur verloren. Het meest ingrijpend is het verwijderen van de trap van de machinistwoning en het doorbreken van de woningstructuur in het middendeel van de vleugel. Door toevoeging van een nieuwe lange, noord-zuid georiënteerde gang is gebroken met de oorspronkelijke oost-west oriëntatie van de woningen. Een deel van de muren van de oude kamerindelingen is nog wel blijven staan, waardoor de oorspronkelijke structuur nog wel herkenbaar is binnen de huidige structuur. De afleesbaarheid van de oorspronkelijke inrichting is tevens te herleiden uit de kozijnen in de verschillende

Afbeelding 61 en 62. Schematische weergave waardering structuur en interieurafwerking bouwlagen. Links: eerste bouwlaag, rechts: tweede bouwlaag (tekeningen auteur)

Afbeelding 63 en 64 Schematische weergave waardering structuur en interieurafwerking bouwlagen. Links: derde bouwlaag, rechts: zolderverdieping/ vierde bouwlaag (tekeningen auteur)

gevels, die een duidelijk andere vormgeving hebben in kamers en ter plaatse van de verdwenen toiletruimten en het verdwenen trappenhuis. Het is wenselijk een deel van de oorspronkelijke oost-west georiënteerde structuur in stand te houden en daarmee de oorspronkelijke indeling van de woningen en de voormalige functies binnen de brandweerkazerne afleesbaar te houden binnen de nieuwe structuur.

Het onaangetaste deel van de structurelementen krijgt daarom een hoge monumentwaarde mee. De aangetaste structurelementen die nog wel een verwijzing vormen naar de oorspronkelijke indeling, krijgen een positieve monumentwaarde mee.

Dit geldt tevens voor de derde bouwlaag, waar op dezelfde wijze is omgegaan met de oorspronkelijke structuur. Deze bouwlaag heeft echter ook een bouwdeel dat een indifferente monumentwaarde meekrijgt. Dit betreft het in 1960 opgebouwde middeldeel. Deze heeft geen structuurwaarde binnen de voormalige brandweerkazerne.

De vierde bouwlaag / zolderverdieping heeft in tegenstelling tot de andere bouwlagen een hoge monumentwaarde. De oorspronkelijke ruimtelijke structuur is nog geheel intact. Alleen het tussenzetwandje tussen trappenhuis D en de zolder 4A krijgt een indifferente monumentwaarde mee. Deze is van recente datum.

3.2.3. Interieurafwerkingen

De interieurafwerkingen van de voormalige brandweerkazerne zijn mager te noemen. Dit is het gevolg van de vele ingrepen in het interieur. Voor alle bouwlagen geldt dat in alle kamers waar oude plafondafwerkingen worden aangetroffen, onderzocht moet worden of deze gehandhaafd kunnen blijven. Op veel plekken zullen de plafonds gehavend zijn door het verwijderen en verplaatsen van muren of het plaatsen van verlaagde plafonds. Behoud van deze plafonds is desondanks wenselijk. Juist het in zicht brengen van de stucwerkplafonds die de oude kamerstructuur in beeld brengen, doordat deze door de nieuwe kamerstructuur heen lopen, levert een bijdrage in het in beeld brengen en afleesbaar houden van de oorspronkelijke structuur van het gebouw. De vormgeving van de lijstwerken zijn niet zeldzaam en vrij sober. De plafonds hebben gezien de staat waarin deze verkeren en de lage zeldzaamheidswaarde een positieve monumentwaarde. Deze waardering geldt ook voor de plafonds die tijdens dit onderzoek nog niet ontdekt zijn omdat deze onder verlaagde plafonds verborgen zitten. Met betrekking tot de lijstwerken rondom de inpandige deurkozijnen, bestaande uit geprofileerde stijlen die boven een geprofileerde bovendorpel uitsteken, wordt benadrukt dat deze ook een positieve monumentwaarde bezitten.

Binnen de gehele plattegrond verdienen de trappenhuisen extra aandacht. Alhoewel er geen sprake is van een hoge zeldzaamheidswaarde van de interieurafwerking in relatie tot de functie dan wel de bouwperiode, zijn deze nog wel in redelijk authentieke staat. De indeling en afwerking van de trappenhuisen hebben daarom een hoge monumentwaarde, als onderdeel van de structuur en de interieurafwerking. Extra aandacht behoeft de 'gehoute' trapafwerking tussen de derde bouwlaag en de zolderverdieping. Deze heeft een cultuurhistorische waarde waar het de omgang met houtsoorten betreft. Indien ervoor wordt gekozen deze interieurafwerking niet in beeld te houden, wordt geadviseerd deze interieuronderdelen niet geheel 'kaal' te maken bij de schilderswerkzaamheden. Zo is het in de toekomst mogelijk, bijv. ten behoeve van onderzoek naar de oorspronkelijke kleurkeuze en bewerking, deze lagen opnieuw bloot te leggen.

De traptoren met de specifieke inrichting, voorzien van glijpaal en trapleuningen met hekwerken, heeft een zeer hoge monumentwaarde. Behoud van de totale interieurafwerking (uitgezonderd de kunststof noppenbekleding op de treden) is noodzakelijk. Het vormt een goed voorbeeld voor de functie en de tijd waarin deze is gebouwd en ingericht.

Op de eerste bouwlaag hebben de werkplaatsen een sobere interieurafwerking. Hier is alleen sprake van stucwerk met afgeronde hoeken. Deze is niet zeldzaam te noemen, maar vormt wel een fraai overblijfsel uit de bouwperiode en geeft een goed beeld van de afwerking van de wanden in deze functionele ruimten. Deze ruimten krijgen een positieve monumentwaarde. De badkamer van de machinist verdient qua ouderdom en zeldzaamheid, als vroeg 20^e eeuw badkamer met art nouveaustijlkenmerken, een hoge monumentwaarde. Echter gezien de staat waarin de badkamer zich bevindt en de incompleetheid

van de badkamer, is deze plek gewaardeerd met een positieve monumentwaarde. Het verdient aanbeveling de tegels her te gebruiken op deze of een andere locatie binnen het pand. De plafonduafwerking met draagbalk en consoles in de wacht verdient een hoge monumentwaarde. Deze is afwijkend van de andere ruimten en nog in relatief goede staat. De vloertegels van de badkamer, de hal van de machinist en de trap van Schipperplein ongenummerd vormen een relatief gaaf interieuronderdeel. Binnen het interieur is er een zekere mate van ensemblewaarde van deze benadering te benoemen als gebruik van een zelfde type tegels. Deze vloertegels hebben een hoge monumentwaarde.

Op de tweede en de derde bouwlaag zijn geen noemenswaardige interieurafwerkingen aanwezig, uitgezonderd de al benoemde plafonds en enkele lijstwerken rondom de deurkozijnen. Deze interieurs hebben een indifferente monumentwaarde.

De zolderverdieping heeft door de aanwezige gave kapconstructie een hoge monumentwaarde. De bestaande deuren en deurkozijnen maken hier onderdeel van uit. Indien isolatie moet worden aangebracht, zou nader onderzocht moeten worden of deze tussen het dakbeschot en de pannen kan worden aangebracht om een zo authentiek mogelijke afwerking te kunnen behouden.

3.3. Advies

Tussen de regels van de waardering zijn reeds enkele adviezen gegeven over de omgang met de aanwezige monumentale waarden.

Het uitgangspunt bij de hoge monumentwaarde zou moeten zijn steeds zo veel mogelijk te zoeken naar behoud van de aanwezige structuur en interieurafwerking. Echter dit betekent niet dat alles bij het oude moet blijven. Er is in de afgelopen eeuw functioneel omgegaan met de ruimten in het gebouw. Binnen de huidige waardering is het mogelijk een herbestemming te realiseren die een nieuwe laag toevoegt aan de historische laag. Op beperkte schaal doorbreken van de oude murenstructuur met een hoge monumentwaarde behoort tot de mogelijkheden, mits daarbij de doorbraken de hoofdstructuur niet aantasten. De nieuwe laag moet op die punten een ondergeschikte rol spelen. Hierbij wordt geadviseerd zo veel mogelijk de oude structuur en de historische gelaagdheid die daardoor ontstaat afleesbaar te houden of te maken. Qua uitwerking kan daarbij gekozen worden voor contrast of aansluiting bij de historische afwerking.

Met betrekking tot de interieurafwerking van de ruimten zou ook zo veel mogelijk gestreefd moeten worden naar behoud van oorspronkelijke afwerking. Wanneer een afwerking slechts een deel van de ruimte beslaat, is een onderzoek wenselijk naar de mogelijkheden een gedeeltelijk behoud na te streven. Dit kan juist ondersteunend zijn aan de beleving van de historische gelaagdheid binnen het gebouw en de afleesbaarheid van de oorspronkelijke structuur. Een hoge monumentwaarde betekent, in dit geval, ook niet dat aanpassing van de kleurstelling van het verfwerk niet mogelijk is. Wel wordt geadviseerd om de oude kleurlagen waar mogelijk te behouden onder de nieuwe lagen. Zo kan er later altijd nog nader onderzoek uitgevoerd worden naar het oorspronkelijke interieur.

Een positieve monumentwaarde biedt meer ruimte om nieuwe lagen aan te brengen zowel in de ruimtelijke structuur als in de interieurafwerking. Behoud wordt niet gezien als een noodzaak, wel als een wens omdat het gebouw daarmee afleesbaar blijft.

N.B. Herstel van (een deel van) de trap van de machinistwoning zou aan te bevelen zijn om het historische beeld en de structuur te herstellen. Dit is geen vereiste. De bestaande situatie vormt het uitgangspunt voor de ontwikkeling.

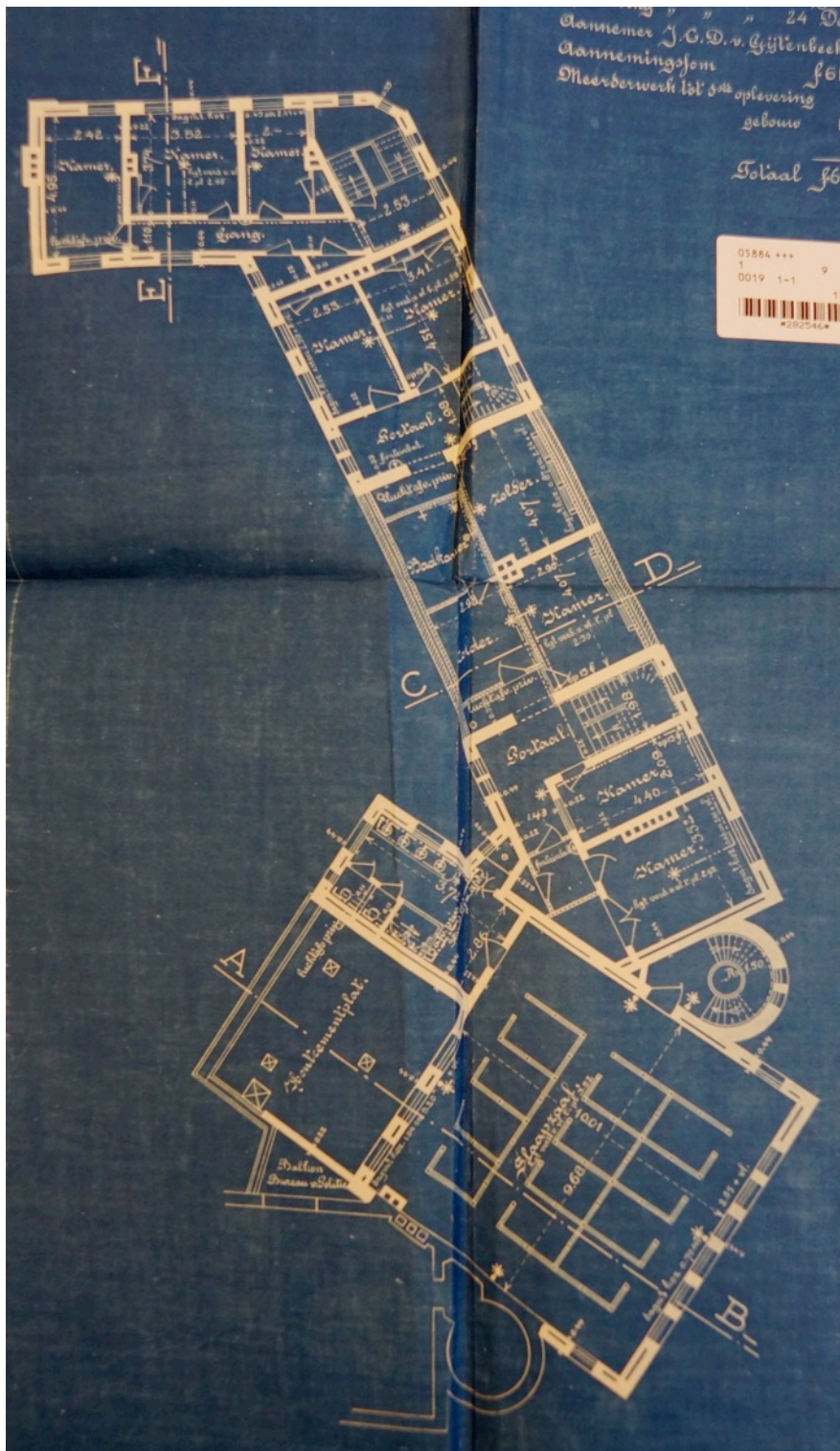
Bijlagen

Originele plattegronden

Bijlage I: Plattegrond eerste bouwlaag, 1909 A. Schadee (Bouwarchief gemeente Den Haag)

Bijlage III: Plattegrond derde bouwlaag, 1909 A. Schadee (Bouwarchief gemeente Den Haag)

Geraadpleegde literatuur, archieven en websites

- Broeshart, A.C. en Haas, H. de (1989), *Die brand moet uit, 100 jaar beroepsbrandweer in 's-Gravenhage*.
- Bot, P. (2007), *Vademecum van historische bouwmaterialen, installaties en infrastructuur*.
- Haslinghuis, E.J. (1997), *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek der westerse architectuurgeschiedenis*.
- Helsloot, I., Roelof Muller, E., Berghuijs, J.D. (2007), *Brandweer: studies over organisatie, functioneren en omgeving*.

Gemeentearchief Den Haag, historisch bouwarchief.
Digitale beeldbank gemeente Den Haag
Website gemeente Den Haag, afd. Monumentenzorg
Website Nationaal brandweer documentatiecentrum
GoogleMaps
GoogleEarth
Watwaswaar.nl

